

UOT:94.

İMAM ŞAMİL: DAĞLILARININ RUSİYAYA QARŞI QAFQAZ MÜHARİBƏSİ

t.ü.f.d. Əsədova Xanım İradil qızı
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
xanim.as@mail.ru

Xülasə: Görkəmli sərkərdə, XIX əsrin birinci yarısında Dağıstan, Çeçenistan və Şimali Qafqaz xalqlarının azadlıq və müstəqillik uğrunda mübarizədə lideri, nadir çoxmillətli və çoxkonfessiyalı dövlətin yaradıcısı, istedadlı islahatçı, dövlət xadimi, alim və mahir diplomat olan İmam Şamil hələ sağlığında dünyada tanınırdı. Bu məqalə XIX əsrin birinci yarısında mürəkkəb beynəlxalq vəziyyətin hadisələrini işıqlandırır. Bu hadisələr əsasən Şamilin başçılığı ilə Qafqazın dağ xalqlarının Rusiyaya qarşı 25 illik müharibəsi ilə bağlıdır. Bu müharibə köhnə ədəbiyyatda Qafqazın dağlı xalqlarının Rusiyaya qarşı azadlıq və milli müstəqillik uğrunda qəhrəmancasına mübarizəsi, Şamilin fəaliyyəti isə milli qəhrəman şücaəti kimi qiymətləndirilmişdir. Bu fikir əvvəllər bəzi tarixçilər tərəfindən irəli sürülüb və xüsusilə Qərb, əsasən ingilis tarixçiləri tərəfindən dəstəklənməkdə davam edir.

Açar sözlər: müharibə, Dağıstan, Qafqaz, tayfalar, Şamil

Keywords: war, Dagestan, Caucasus, tribes, Shamil

Ключевые слова: война, Дагестан, Кавказ, племена, Шамиль

İmam Şamil dağıstanlıların Nadir şah üzərində qələbəsindən və Dağıstanın Rusiya imperiyasının tərkibinə daxil olmasından sonra dünyaya gəlib. Şamil uşaqlıqdan elmlə, dinlə tanış olur. Dağıstanda kişilərin mənəvi və fiziki tərbiyəsinə həmişə diqqət yetirilib. Uşaqlıqdan Şamil Dağıstanın gələcək birinci imamı Qaziməhəmmədlə dost olur. Onlar dağlıq bölgədə çoxlu yerli məşhur alimlərlə birgə təhsil alırdılar. Dağıstanlılar arasında müsəlman aləmində həmişə məşhur alim və pedaqoqlar olub. Caro-Bəlakən mahalında azadlıq hərəkatına başçılıq edən Şeyx Şaban Qaziməhəmmədi və Şamili Qafqazın tanınmış mürşidi Maqomed Yaraqskinin yanına aparır və onlar onun müridləri olurlar. Şeyx Cəmaləddin Kazikumuxskidən də dərs alıblar.

Təxminən eyni dövrdə çar generalı, Napoleonla müharibə qəhrəmanı A.P. Ermolovu Dağıstana göndərdi. O, yerli xalqların kimliyinə və həyat xüsusiyyətlərinə, adət-ənənələrinə və inanclarına etinasız yanaşaraq, sərt aqressiv siyasət yürütməyə başlayır. Nəticədə dağlılar ikiqat zülmədən əziyyət çəkməyə başladılar. Üstəlik, çar və yerli hərbi idarələr kəndlilərin və əhalinin digər kateqoriyalarının hüquqlarını pozaraq yerli feodallara hər cür dəstək verirdilər. Bir çox dağıstanlıların vəziyyəti hər gün pisləşirdi.

Məşhur şeyx və alimin uzun-uzadı xütbə və mülahizələrdən sonra Qaziməhəmməd və Şamil, belə qənaətə gəlirlər ki, bu nəsihətlər yaxşıdır, lakin heç bir fayda vermir. Biz azadlıq və iman uğrunda, hər şeydən əvvəl yerli feodallara qarşı mübarizə aparıb, qazavat elan etməliyik. Eyni zamanda çar qoşunları dağıstanlılara qarşı təcavüzkar hərəkətlərini gücləndirdilər. Qaziməhəmməd və Şamil devizi ilə xalqı şəriət əsasında öz haqları uğrunda mübarizəyə təşkilatlandırmağa başladılar: “Azadlığımıza qəsd edən hər kəsə qazavat” [8, s.14]. Onlar çoxlu qələbələr qazandılar, lakin onların müharibəsi əvvəlcə ruslara və Rusiyaya qarşı deyil, azadlıq və inanc, o cümlədən yerli feodallar və sülh uğrunda müharibə idi. Şamil imam olduqdan sonra Dağıstanı, Çeçenistanı, Çərkəzi və Qafqazı birləşdirmək, bütün müsəlmanlar üçün dövlət hakimiyyətinin bütün qanunları və strukturları ilə vahid dövlət “imaməti” yaratmaq üçün dinc möhlət almaq istəyirdi. Bu, İmam Şamilin Dağıstan üçün fəaliyyətinin ən perspektivli istiqaməti idi - bütün Dağıstan millətlərinin bir xalq dövlətində birləşməsi.

Qəmzət bəyin öldürülməsindən sonra Şamil imam elan olundu, o, ilk növbədə bütün dağstanlıları və qafqazlıları ümumi dövlət - imamət yaratmaq ideyası ətrafında birləşdirərək azadlıq hərəkatında yeni bir mərhələyə qədəm qoydu. 1842-ci ildə Şamilin yoldaşlarından siyasi, inzibati, dini və məhkəmə vəzifələrini həll etmək üçün şura (divan) yaradıldı. Şənbə və bazar günləri Şamil şikayətçiləri şəxsən qəbul edirdi. 1842-1847-ci illərdə Şamilin bir sıra qanunvericilik müddəaları "Nizam" ümumi adı ilə qəbul edildi. Toplu şəriətin tələblərinə cavab verən və müəyyən konkret hallar nəzərə alınmaqla onun müddəalarını əlavə edən fərman və qaydalardan ibarət idi. Nizamlar nikah və varislik, ticarət və mübadilə, dava və bıçaqlanmalara görə cərimələr, dövlət xəzinəsinə dair müddəalar və inzibati məmurların saxlanması və s. məsələləri ilə məşğul olurdular İctimai əyləncələrə qadağa qoyuldu [6, s.45]. Qan davası və qız qaçırma, hətta onun üçün fidyə almaq adəti qadağan idi. Sonsuz müharibələr şəraitində imamətdə həyata keçirilən digər hadisələr kimi Şamilin hüquq islahatı (nizamı) ardıcıl və yekun ola bilməzdi. İslam hüququnun müddəaları dağlılarının ənənəvi qanunlarının - adət qanunlarının bəzi normaları ilə birləşdirilir. Naiblərdə nizam qanunlarına görə yerli adət hüququ nəzərə alınmaqla mühakimə olunurdu.

Şamil sülh üçün mübarizə apardı və onu əldə etmək üçün hətta oğlu Cəmaləddini də əmanətə verdi. Şamilin qoşunları öz dağlarını qəhrəmancasına müdafiə edirdilər. Axulqonun müdafiəsi misilsiz cəsarət və fədakarlıq nümunəsi idi. Tam blokada və çar qoşunlarının davamlı hücumları şəraitində dağstanlılar 79 gecə-gündüz müqavimət göstərdilər. Nəhayət, Axulqonun müdafiəçilərinin əksəriyyəti həlak olduqda, imam Şamil oğlunu çiyində götürərək Çeçenistana getməyə məcbur oldu, burada çeçenlər onu dəstəklədilər və çar qoşunlarına qarşı müqaviməti yeni səviyyədə gücləndirmək imkanı qazandı.

Nəşr edilmiş sənədlərdən aydın olur ki, Şamilin başçılığı ilə dağ xalqlarının Rusiya ilə müharibəsi Qafqazın qeyri-müsəlman xalqlarının zorla İslamı qəbul etməsinə və Qafqazın bütün xalqlarının və millətlərinin tam iqtisadi, milli və bütövlükdə İslamı qəbul etməyə yönəlmiş mürtəce müharibə idi. Bu müharibənin əsas xüsusiyyətlərindən biri onun təcavüzkar məqsədi müridizmin panislam ideologiyasından ilham aldığı Sultan Türkiyə tərəfindən daim dəstəklənməsidir. Bu, əslində bu müharibəni əvvəlki Rusiya-Türkiyə müharibələrindən fərqləndirir.

Muridizm (ərəbcə itaət) - imama şəxsiz itaəti təbliğ edən müsəlman dini fanatizminin vəhşi doktrinası, Şamilin əlində sadıq alətə çevrilmiş, Dağıstan, Çeçenistan və Çərkəz tayfalarını və millətlərini birləşdirmək, Rusiya ilə döyüş üçün uğurla istifadə edilmişdir.

Əsasən ictimai-təsərrüfat həyatında icma-tayfa yolunda ilişib qalmış Dağıstan, Çeçenistan və Çərkəz müsəlman dağ tayfaları XVIII əsrin sonu, XIX əsrin əvvəllərində feodallaşma prosesini yaşamışlar. Bu millətlərin qəbilə icmaları bir-birindən ayrılmış, ibtidai dinin əsdiyi və əsir düşdüyü geridə qalmış iqtisadi həyat sürmüşlər. Yalnız bu icmaların feodal parçalanması prosesində fərqlənən əhalinin yuxarı təbəqələri XVIII əsrin ikinci yarısından başlayaraq Rusiya ilə "müqəddəs müharibə"də dağ xalqlarının birləşməsində müəyyən rol oynamış müsəlman mollaları tərəfindən yayılan monotenist İslam dinini qəbul etmişlər.

Dağıstanın və Çeçenistanın varlı təbəqələri tərəfindən imam-mənəvi başçı namizədliyi irəli sürülən və Türkiyə Sultanı tərəfindən dəstəklənən Şamil özündən əvvəlki Qazi-Məhəmmədin (1829-1832) və Qəmzət bəy (1832 - 1834) ciddi uğursuzluqlarından sonra muridizmə rəhbərlik edən ən görkəmli şəxsiyyət oldu.

Qərbi Asiyadan keçməklə Hindistana marşrutun təmin edilməsində maraqlı olan İngiltərə hakim dairələri Türkiyəni cənubdan Rusiyaya qarşı qoyaraq öz məqsədləri üçün istifadə etməyə çalışırdılar. 1809-cu ildə İngiltərə -Türkiyə müqaviləsi bağlandıqdan sonra Türkiyə onu Rusiyaya qarşı qızıqdırmaq üçün silaha çevrildi və anti-Rusiya intriqaları

meydanına çevrildi. İngilis agentləri bu istiqamətdə xüsusi fəallığı 1828-1829-cu illər Rusiya-Türkiyə müharibəsindən sonra, Türkiyə Şimali-Qərbi Qafqazdan tamamilə çıxarıldıqdan və Qara dənizin bütün şərq sahilləri Rusiyanın ərazisi kimi tanındıqdan sonra başladı.

Rusiya ilə uzunmüddətli Qafqaz müharibəsi təkcə Şimali Qafqaz xalqlarını deyil, həm də Şamilovun dəstələri ilə mübarizə aparmaq və güclü qarnizonları saxlamaq üçün Qafqazda axtarışlarını daim artırmağa məcbur olan Rusiyanı da yormuşdu. Tarixi taleyini Rusiya ilə bağlayan Gürcüstan bu müharibədə xüsusilə əziyyət çəkdi.

1845-ci ildə cəmlənmiş hücumlar taktikası rus ordusunun komandanlığı ilə Çeçenistana və Dağıstana tədricən nüfuz etmə taktikası ilə əvəz olundu. Lakin buna cavab olaraq Şamil bir çox yerlərdən, xüsusən Dağıstan və Kabardadan geniş hücumla keçdi. Kabardaya hücum Gürcüstan Hərbi Yolunun baş hissəsini tutmaq, o zamanlar Zaqafqazı Rusiya ilə birləşdirən bu ən mühüm arteriyanı kəsmək məqsədi daşıyırdı [2, s.54]. Lakin Şamil məğlub oldu, Dağıstana çəkilməyə məcbur oldu. Müvəqqəti sakitlik yarandı. Bu zaman rus qoşunları yeni plana əsasən, əlçatmaz dərələrə və tamamilə əlçatmaz dağlara dərin soxulmadan, işğal etdikləri yerləri addım-addım təmin etdilər.

Bu hadisələrdən sonra Şamil müharibə uzandı. Dağıstanın və Çeçenistanın əhəmiyyətli bir hissəsini hakimiyyəti altında saxlayan Şamil öz ərazilərində despotik monarxiya əsasında bir növ dövlətçilik yaratmağa çalışırdı. O, Dağıstan və Çeçenistan idarəsini öz əlində mərkəzləşdirdi və Qafqazın dağlıq hissəsinin qalan xalqlarını öz hakimiyyəti altında birləşdirmək üçün mübarizə apardı.

Qafqazın bütün müsəlman tayfalarını birləşdirmək üçün monoteist islamdan məharətlə istifadə edən Şamil Dağıstan və Çeçenistanı ələ keçirdikdən sonra Qara dənizin şərq sahillərinə çatmaq üçün tədricən Çərkəz tayfalarını öz nəzarəti altına almağa ümid edirdi.

Lakin birləşmiş dağ xalqlarını birləşdirmək üçün iqtisadi zəmin olmadığından bu istiqamətdəki bütün fəaliyyətlər Şamilin öz fanatik müridləri vasitəsilə həyata keçirdiyi görünməmiş zorakılıq tədbirləri ilə əlaqələndirilirdi. Bu əslində Şamilin az-çox nizamlı dövlətçilik yarada bilməməsini izah edir. Məsələn, Şamilin zalım gücü üçün xarakterikdir ki, onun katibi Xoca-Əlinin dediyinə görə, idarəetmə xərcləri Dağıstan və Çeçenistan vilayətlərindən gələn vergi gəlirləri hesabına deyil, rusların kəndlərinə və Gürcüstana edilən basqınlar və soyğunlar hesabına ödənilirdi.

Şamil Türkiyə ilə əlaqələrini nəinki gizlətmir, hətta lovğalanırdı. 1853-cü ilin avqustunda dəstələrinin böyük bir yığınağı və dörd silahı ilə Çeçenistana gələn Şamil Rusiyaya qarşı yürüşə getməsi və türk sultanının göstərişi ilə Kaxetiyada ləzgi kordon xəttinə hücumla keçməsi barədə şayiələr yayır [4, s.16]. Şamil eyni vaxtda Məhəmməd Əmin Çərkəzdə fəaliyyətə başladı, fəxri ad üçün sultan diplomu və Şamilə birlikdə Rusiyaya qarşı hərəkət etmək üçün müvafiq əmr aldı.

Sənədlər açıq-aydın göstərir ki, Məhəmməd Əmin və Şamil Krım müharibəsi başlayana qədər türklər və ingilislər tərəfindən Qara dənizdən davamlı olaraq silah, barıt və ümumən hərbi materiallarla təmin olunub, türk gəmilərində qaçaqmalçılıq yolu ilə daşınıblar. Dini fanatizmə bürünmüş Şamilin Krım müharibəsi ərəfəsində Sultan Türkiyəsi ilə hərbi ittifaqı aydın konturlar əldə etdi. Geridə qalmış və ziddiyyətlərlə parçalanmış bu müharibədə Rusiya ilə müstəqil müharibə aparmaq imkanından məhrum olan Türkiyəni Avropanın qabaqcıl kapitalist dövlətləri - İngiltərə və Fransa dəstəklədi və Şamilin uğurunda böyük töhfələr verdi [3, s.206]. Türkiyə tərəfindən Şamilə Zaqafqaziya kralı titulu və ədilməsi əbəs deyildi. O, rəsmi olaraq Portedən Çərkəz və Gürcü ordusunun generalissimus titulu verdi. Rusiya məlumatlarına görə, Şamilin türk sultanından Gürcüstan Vəliyə, yəni Sultanın Gürcüstanda valisi titulu üçün ferman alması da təsdiqlənir.

Kırım müharibəsində rus ordusunun Qafqaz cəbhəsində parlaq qələbəsi əsasən gürcü xalqının rus silahlarının yekdil dəstəyi ilə izah olunur. Nadir yekdilliklə, sözün əsl mənasında, gürcü əhalisinin bütün təbəqələri Rusiyanın maraqlarının tərəfində dayandı: bu müharibə zamanı Gürcüstan bütün hücum hərəkətlərinin qırıldığı əsl qalaya çevrildi: türk ordusu və Şamilin yığıncaqları.

Kırım müharibəsi başa çatdıqdan sonra ingilis kəşfiyyatı dağ xalqları arasında intensiv işi davam etdirərək onları Rusiyaya qarşı daha da qızıqırdı. Lakin Dağıstanda, Çeçenistanda və Çərkəzdə zəhmətkeşlər arasında Şamilin və onun naiblərinin zülm və özbaşınalığına qarşı narazılıq artır. Qriqori Orbeliani 1857-ci il oktyabrın 23-də Qafqaz qubernatoruna “Şamilə qarşı xalq nifrətinin küt uğultusu, döyüşçüləri tamamilə məhvə sürükləyən sonsuz müharibədən şikayətlər hər tərəfdən daha da eşidilir” yazırdı [7, s.98]. Eyni zamanda, Şamilin təyin etdiyi yerli hakimiyyət orqanlarının sui-istifadələri xalqın səbrini qırıb. Şamil özü də sonradan son uğursuzluğunun səbəbi kimi naiblərinin yırtıcılığını hesab etdi.

Dağıstan, Çeçenistan və Çərkəz əhalisini quruculuq işinə cəlb etmək üçün Şamilin tamamilə məhv olmuş dəstələrini müridizmin qalıqları ilə birlikdə ləğv etmək lazım idi. Bunun üçün rus qoşunlarının 1857-ci ilin payızında əslində başlayan qəti və birləşmiş hücumu keçməsi lazım idi. Rus qoşunlarının Çeçenistan və Dağıstandakı hücumu uğurla inkişaf etməyə başladı. Arxada parçalanan Şamil dəstələrinin qalıqları mövqe ardınca təslim oldular. 1859-cu ilin avqustunda 10.000 nəfərlik rus dəstəsi Şamilin son, möhkəm möhkəmləndirilmiş sığınacağı olan Günib kəndini mühasirəyə aldı və onu işğal etdi [7, s.88]. Şamil təslim oldu və əsir düşdü.

Şamilin tutulması Qafqazın şərqində uzun sürən qanlı müharibənin başa çatması demək idi. Bu, həm də onun qərb hissəsində eyni dərəcədə uzun sürən müharibənin sonunu xəbər verirdi. Əslində elədə olub. Bir müddət sonra bəzi çərkəz tayfalarının ağsaqqalları Rusiyaya tabe olmağa razılaşıdılar və rus hakimiyyətinə sədaqət andı içdilər.

Rus qoşunları Trans-Kuban Çərkəzinə qarşı hər tərəfdən hücum əməliyyatlarına başladılar. Bu mübarizə 1864-cü ilə qədər davam etdi və Qafqazın qərb hissəsində müridizm tərəfdarlarının tam məğlubiyyəti ilə başa çatdı [1, s.8].

Dağlıların Rusiyaya qarşı uzun və amansız Qafqaz müharibəsi beləcə başa çatdı. Göründüyü kimi, Türkiyə tərəfindən Qafqaz xalqlarını zəbt etmək və onlara Sultanın orta əsr despotizmini yerləşdirmək məqsədi ilə Qafqazın qeyri-müsəlman xalqlarını zalım üsullarla məhv etmək məqsədi ilə həyata keçirilmişdir. Rusiya tərəfində də müharibə çarizmin despotik üsullarından istifadə edilməklə, lakin Qafqazın müsəlman xalqlarını məhv etmək məqsədi ilə deyil, Şamilin dağ xalqlarına zorla tətbiq etdiyi zalım nizamı aradan qaldırmaq məqsədi ilə aparılırdı.

Qafqaz xalqları vahid səylə böyük rus xalqının köməyi ilə çar despotizminin müstəmləkəçi nizamını və rus burjuaziyasının qısamüddətli diktaturasını aradan qaldırdılar. Çoxmillətli Qafqazın zəhmətkeşləri yaradıcı əməyə qoşularaq, sosializm əsasında bölgənin məhsuldar qüvvələrini nəhəng sürətlə dirçəldilər və inkişaf etdirdilər [5, s.109]. Qafqazın dağlı xalqları böyük rus xalqının köməyi ilə xalq təsərrüfatını qabaqcıl sovet respublikaları səviyyəsinə qaldırdılar. Onların çoxəsrlik iqtisadi geriliyi keçmişdə qaldı. Qafqaz xalqlarının sosialist iqtisadiyyatı əsasında qardaşlıq əməkdaşlığı formaca milli, məzmunca sosialist mədəniyyətinin inkişafını müəyyən etdi. Sovet xalqlarının əməkdaşlığı Qafqazın dağlı xalqlarının milli iqtisadiyyatında və mədəniyyətində misli görünməmiş yüksəlişi və kommunizmə doğru irəliləməsini təmin etdi.

Ədəbiyyat

1. Владимир Романов. Третий имам. - Журнал "Вокруг света", №6 (2753), Июнь 2003 г.
2. Гаммер М. Шамиль. Мусульманское сопротивление царизму. Завоевание Чечни и Дагестана. М. "Крон-Пресс". 1998
3. Имам Шамиль: почему горцы до сих пор почитают своего предателя? - Еженедельник "Аргументы и Факты" № 36 02/09/2009.
4. Имам Шамиль. Биографическая справка. - РИА Новости, 7.09.2009 г.
5. Казиев Шапи Магомедович. Имам Шамиль. Молодая гвардия, 2003
6. Комаров А.В. Адаты и судопроизводство по ним. Сборник сведений о кавказских горцах. Тифлис. 1868. Выпуск I
7. Шихсаидов А.Р., 2011. Рукописная коллекция Хаджи Ибрагима из Урады. Дагестанский востоковедческий сборник. Выпуск 2. Махачкала.
8. Шихсаидова Н.А. (Тагирова Н.А.), 1999 г. Библиотека Шамиля // Ахульго. № 23.

ИМАМ ШАМИЛЬ: КAVKAZСКАЯ ВОЙНА ГОРЦЕВ ПРОТИВ РОССИИ

Асадова Ханум Ирадиловна
Резюме

Выдающийся полководец, руководитель народов Дагестана, Чечни и Северного Кавказа в борьбе за свободу и независимость в первой половине XIX в., создатель уникального многонационального и многоконфессионального государства, талантливый реформатор, государственный деятель, ученый и искусный дипломат имам Шамиль был известен во всем мире еще при жизни. В этой статье, проливается свет на события сложной международной обстановки в первой половине XIX века. Эти события в основном связаны с 25-летней войной горских народностей Кавказа против России под предводительством Шамиля. Война эта расценивалась в старой литературе как героическая борьба горских народов Кавказа против России за освобождение и национальную самостоятельность, а деятельность Шамиля – как подвиг народного героя. Такого мнения придерживались раньше и некоторые историки, и оно особенно продолжает поддерживаться западными, преимущественно английскими историками.

IMAM SHAMIL: THE CAUCASIAN WAR OF THE MOUNTAIN PEOPLE AGAINST RUSSIA

Asadova Xanum Iradil
Summary

An outstanding commander, leader of the peoples of Dagestan, Chechnya and the North Caucasus in the struggle for freedom and independence in the first half of the 19th century, the creator of a unique multinational and multi-religious state, a talented reformer, statesman, scientist and skilled diplomat, Imam Shamil was known throughout the world while still alive. This article sheds light on the events of the complex international situation in the first half of the 19th century. These events are mainly associated with the 25-year war of the mountain peoples of the Caucasus against Russia under the leadership of Shamil. This war was regarded in old literature as the heroic struggle of the mountain peoples of the Caucasus against Russia for liberation and national independence, and Shamil's activities as a feat of a national hero. This opinion was previously held by some historians, and it continues to be especially supported by Western, mainly English, historians.

Rəyçi: dosent Aslanov Elgün Məhəmmədali oğlu.

ADAU- nun İctimai fənlər kafedrasının 26 dekabr 2024 cü il tarixli iclasın 04 sayılı protokolu

Daxil olma tarixi 03 fevral 2025-ci il